

## Seaduse saaga

Ene Vainik

Eesti Keele Instituudi vanemteadur, PhD

Üks tähtsamaid ja kesksemaid mõisteid õigusriigis on seadus. Seadustest ei saa üle ega ümber, meil tuleb nende järgi elada. Mida me teame aga eestikeelsest sõnast *seadus*? On loomulik, et see sõna on ülisagedasti kasutuses õigustekstides ja -terminites. Näiteks *seaduslik, põhiseadus, seadusloome, seaduseelnõu, seadusjärgne, seadusevastane*<sup>1</sup> jne. Kuid mis elu elab see sõna selle kõrval: mil moel sõna *seadus* tavakeeles kasutatakse ja kust on ta pärit? Püüame sellest kõigest järgemööda juttu teha. Kõige lõpuks tuleb sõnake ka *hundiseadusest*.

### Seaduse tähendused

Eesti keele seletav sõnaraamat eristab sõnal *seadus* neli tähendust. Neist esimesel kohal ongi *seadus* juriidilise terminina 'kõrgeima riigivõimuorgani normatiivakt, millel on riigi teiste õigusaktide suhtes kõrgeim õigusjõud; normatiivakt üldse'.<sup>2</sup> Siit saame teada, et seadus on liik normatiivakte ja ühtlasi selle tüüpilisim esindaja. Et sellest täpselt aru saada, tuleb vaadata, mis on *normatiivakt*. Sama sõnaraamat ütleb, et see on seadusandlik akt, õigusnorme sisaldav pädeva organi antud akt'. Selle määratluse esimene osa *seadusandlik akt* ei aita meid palju edasi, kuna viitab tagasi sellele samale otsitud sõnale *seadus*, seevastu definitsiooni teine osa võib aidata. Sõnastikust leiame, et *õigusnorm* on riigi kehtestatud käitumisreegel, mis on täitmiseks kohustuslik määramata arvule isikutele. Kokku saame lihtsustatult sellise selgituste ahela: seadus – normatiivakt – õigusnorm – käitumisreegel. Kui ma peaks nüüd neile teadmistele tuginedes *seaduse* juriidilise tähenduse tavainimesele arusaadavalt ümber sõnastama, teeks ma seda nii: *seadus* on riigi kehtestatud kohustuslik ja ülim käitumisreegel.

Siit jõuamegi juba lähemale sõna *seadus* teisele tähendusele 'üldiselt heaks kiidetud (kohustuslik) toimumisviis, põhimõte või juhtnõör'. Näited, mis sõnaraamatus seda tähendust illustreerivad, on nn *kirjutamata seadustest* – tavadest toimida teatud olukordades mingil kindlal viisil (näiteks *Randlaste hulgas valitses kirjutamata seadus, et merehädalisi tuleb abistada*). Kui võrrelda esimese tähendusega, siis märkame, et tegu on ikkagi 'kohustusliku käitumisreegliga', kuid seda pole mitte riik ette kirjutanud, vaid reegel toimib ühiselu üldiselt omaksvõetud normina.

<sup>1</sup> Vt **Silvi Vare** Eesti keele sõnapered. – Tänapäeva eesti keele struktuurianalüüs I-II. Eesti Keele Sihtasutus. 2012. Võrguversioon: <http://www.eki.ee/dict/sp/>

<sup>2</sup> Eesti keele seletav sõnaraamat. – Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetajad **Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll**. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn 2009. Võrguversioon aadressil <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

Sõna *seadus* kolmas tähendus on n-ö *loodusseaduse* või *füüsikaseaduse* tähendus 'nähtuste objektiivne, oluline, püsiv, üldine ja paratamatu seos'. Seda tähendust illustreerivad nt *energia jäävuse seadus*, *Newtoni seadused* jne. Siin on sõna *seadus* esimese tähendusega võrreldes kadunud riik ja inimesed, mõiste haare on palju abstraktsem ja globaalsem. Samas on tähenduses endiselt alles 'kohustuslikkus' ja 'ülimuslikkus', mis kokku teevad 'paratamatuse'. Kui *seadust* kahes esimeses tähenduses on põhimõtteliselt võimalik (kuigi mitte soovitav) rikkuda või sellest üle astuda, siis kolmandas tähenduses *seadusi* meil ka parima tahtmise juures eirata ei õnnestu.

Neljandana toob sõnaraamat välja kitsalt kiriklikus sfääris kasutatava tähenduse 'jumala tahe; vastav osa piiblist' (näiteks *Moosese seadused*).

### **Kuidas seadusest räägitakse?**

Meie tänase argielu seisukohast on kõige tähtsam ja sagedasem jutuaine siiski *seadus* just selle sõna esimeses tähenduses 'riigi kehtestatud kohustuslik ja ülim käitumisreegel'. Kuna see mõjutab oma kohustuslikkusega meie elu väga palju, paneb ta endast ka piltlikult rääkima. Paljud üsna tavalised seadusest rääkimise viisid rajanevad õigupoolest mingil kujundlikul arusaamal. Näiteks, miks seadust *täidetakse*, miks ei tohi teda *rikkuda*, miks küsitakse kõnekeeles mõnikord, kas seadus või kokkulepe on *vettpidav*? Kas ehk elab keeles vaikumisi omaks võetud kujutlus *seadusest* kui mingist anumast, nõust või vormist, kuhu seadusandja tahe on valatud? Aga võib-olla tõesti! Meil on koguni ju *seaduseelNÕUD* (katsevormid, kui nii võib öelda). Esemelaadset käsitamist reedab seegi, et seadusi *antakse* (meil on koguni üldtermin *seadusandlus*) ning *võetakse vastu* (näiteks Riigikogus ühehäälselt).

Teisest küljest kõneleme seadusest seda isikustades: *seadus ütleb, lubab, keelab, nõuab*. Näib, et seadusel on hää, sest nähtused võivad olla sellega *kooskõlas*. Seadust kujutletakse ülemvõimu omava isikuna, sest kui seadus *maksab* (st kehtib), siis tuleb olla *kuulekas* ja *alluda*. Meil on olemas omaette liitsõna *seaduskuulekas* 'seadusele alluv inimene'.<sup>3</sup> Kui seadus on aga oma *jõu kaotanud*, siis me teda enam ei *austa*.

Kolmas piltlik mõtlemisviis on kujutleda *seadust* takistusena: sellised väljendid nagu *seadusest üle astuma*, *seadusest mööda hiilima* on ka üsna tavalised. Üks psühholoogilisi kaitsemehhanisme, kuidas ebameeldivuste ja takistustega toime tulla, on huumor. Nii kohtamegi kõnekeeles selliseid huumoriga võrreldavaid ja pehmedavaid väljendeid nagu *kuiv seadus* ('alkoholikeeld'), *seadusesilm* ('politseinik') või *seaduseväänaja* ('kohtunik, advokaat').

<sup>3</sup> Eesti keele seletav sõnaraamat – Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetajad Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn 2009. Võrguversioon aadressil <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

## Kust *seadus* on saadud?

Sõnamoodustuse andmebaas “Eesti keele sõnapered”<sup>4</sup> ei jäta vähimatki kahtlust, et *seadus* on tuletatud tegusõnast *seadma* ‘asetama, mingisse asendisse panema; vajalikku seisu korrastama; korraldama’. Seega *seadus* oleks nagu moodustuse poolest lihtsalt ‘korraldamine’ või ‘asetamine’. Nii võib tõesti mõelda, see on täiesti võimalik.

Seletav sõnaraamat pakub mõistmiseks aga lisavõimaluse, tuues välja tegusõna *seadma* vananenud tähenduse ‘määrama’. Just *määramine* kätkeb endas *seaduse* puhul nii olulist ‘kohustuslikkuse’ komponenti. *Määrama* tähendab ‘ette kirjutama, käsku või korraldust andma’. Lisaks tuleb sellega kaasa rollide ebavõrdne jaotus: see, kes *määrab*, on ülem — tema kirjutab ette, annab korralduse, käsib’. Sama rollijaotus on tallel ka *seaduses*. Kujutab ju *seadus* endast riigi ülimuslikku (!) ja kohustuslikku (!) käitumisreeglit.

Seaduse saamine just seadmist, paikapanemist ja määramist tähendavast tegusõnast on ilmselt olnud mõjutatud saksa eeskujust (saksa *gesetz* ‘seadus’ <setzen ‘panema, kohale määrama’). Sama tüve alamsaksa versioonist *setten* ‘istuma panema, asetama; valmistama; lisama; kindlaks määrama’ on saadud ka teised õiguskeeles olulised terminid *sätestama* ja *säte*.<sup>5</sup>

Tegusõna *seadma* etümoloogiline päritolu<sup>6</sup> näitab, et läänemeresoome keeltes on see tüvi (*sääd-*, *siäd-*) olnud kasutusel ‘rajamise ja ehitamise’ tähenduses ja näib, et just see on kandunud üle ühiskondlikule korraldusele (soome *säätää* ‘kehtestada, kindlaks määrata, ette näha; reguleerida’, liivi *sādō* ‘palgata; kihla vedada’). Kaugemates, soome-ugri harusse kuuluvates sugulaskeeltes läheb selle tüve tähendus aga tagasi kangakudumise ja palmikute punumise valdkonda. Mulle see mõte, et *seaduse* soomeugriliku tüve algühendus pärineb traditsioonilisest naispoole tegevusest, õigupoolest väga meeldib. Võimalik, et soome-ugri sõna tähendusemuutusele läänemeresoome keeltes aitas kaasa kõlalt sarnane algermaani sõna \**sēti*-‘istuma, paika panema’.

## Kui vana on *seadus*?

Päris kindlalt sellele küsimusele vastata ei saa. Ehkki 16. sajandist on säilinud katkend Liivimaa talurahva õigusest, mis sisuliselt sõnastab õigusnorme, ei ole nähtust kirjeldavat üldnimetust *seadus* seal kasutatud.<sup>7</sup> Kindlamalt võib öelda aga, et sõna *seadus* on juba olemas 17. sajandil, kuna seda sõna kohtab Georg Mülleri jutlustes (kujul *seadus ja säädus*).

<sup>4</sup> Vt **Silvi Vare** *Eesti keele sõnapered*. – Tänapäeva eesti keele struktuurianalüüs I-II. Eesti Keele Sihtasutus. 2012. Võrguversioon: <http://www.eki.ee/dict/sp/>

<sup>5</sup> **Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar**. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 2012.

<sup>6</sup> **Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar**. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 2012.

<sup>7</sup> <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Tekstid/1550-Liivi.htm>

Vanas kirjakeeles kirjutatud ja säilinud tekstides, kuivõrd need ongi enamasti usulise sisuga, kohtab sageli ühendit *Issanda käsus seadus*, teinekord lühemalt *käsu seadus* ning teinekord ka lihtsalt *käsk*<sup>8</sup> tähenduses 'seadus'. *Käsk* ja *seadus* olid piibliaegadel teatud piirini kattuvad mõisted. Eks olnud ka kuulsad *käsulauad* ju sisuliselt seadused ehk jumala enda poolt antud kohustuslikud ja ülimald käitumisreeglid. Need kaks kivitahvli kujutavad meie jaoks teatud mõttes senini seaduse arhetüüpi – seadus peab olema kindel ja vankumatu nagu kivi. Inimene kohandab end seadusega – täidab etteantud vormi – ja mitte vastupidi. Seadusest mittekinnipidamist nimetatakse vanas piiblikeeles *seaduse tühjaks tegemiseks*. Siit saame aimu, miks me tänapäevalgi räägime seaduse *täitmisest* – aga sellepärast, et ta ei oleks *tühi*.

Teisest küljest tähendab sõna *seadus* usutekstides ka kahepoolset kokkulepet (nt *Ja nüüd tule, tehke seaduse, mina ja sina, ja see olgu tunnistuseks minu ja sinu vahel*<sup>9</sup>. Eraldi mainitakse *kohtuseadusi*. Nagu sõna *kohus* mineviku vaatlusest selgus, oli sel mõistel algselt pistmist 'tasakaalu' ehk õiglusega<sup>10</sup>. *Kohtuseadus* seega oli kokkulepe õigluse saavutamiseks. Näiteks: *Ma tahan sind õiglasest südamest tänada, kui ma õpin su õiguse kohtuseadused*.<sup>11</sup> Kuivõrd usutekstit kirjeldavad ja ülistavad jumala loodud ning tema seadustest lähtuvat maailma ja ühiskondlike suhete korraldamise viisi, on sõna *seadus* piiblitõlgetes tõesti väga sage.

Seega on *seaduse* mõiste meile väga suure tõenäosusega jõudnud eeskätt piiblitekstide vahendusel, sõna selle tarbeks on aga tuletatud siin kohapeal soome-ugri päritolu tegusõnast, mis on tähendanud 'ette kirjutama, käsku või korraldust andma'. Väga paljud neist piltlikest viisidest, kuidas seadustest tänini räägime, oleme samuti piiblikeelest kaasa saanud. Nii et kui seletavas sõnaraamatus on sõna *seadus* vananenud tähendus 'jumala tahe' tagasihoidlikul neljandal kohal, siis ajaloolise tõetruuduse seisukohalt peaks see olema kõige esimene.

### **Hundiseadus**

Mis seadus see veel selline on? Intuitsioon ütleb, et see on olukord, kui seadusi ei ole või need ei toimi. Seega olukord, kus maksma hakkab toores jõud ja tugevama üleolek. Seletava sõnaraamatu määratluse kohaselt ei ole *hundiseadus* siiski mitte seaduste puudumine, vaid 'kiskjalik, ebainimlik seadus' (näiteks *Natslikul Saksamaal kehtisid tõelised hundiseadused*). Väljend, mis kirjeldab ebaõiglust, omavoli, kel-jõud-sel-õigus-suhtumist on seletava sõnaraamatu kohaselt hoopis *džungliseadus*.

<sup>8</sup> 1649-Stahl (kirjaviisi on kohandatud).

<sup>9</sup> [1Ms31:44 (PbIR)] (kirjaviisi on kohandatud).

<sup>10</sup> Vt **Ene Vainik**. Kohtu lugu. – Õiguskeel nr 4/2015.

Võrgus aadressil: [http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/ene\\_vainik\\_kohtu\\_lugu.pdf](http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/ene_vainik_kohtu_lugu.pdf)

<sup>11</sup> [Ps119:7 (PbIR)] (kirjaviisi on kohandatud).

Idee selle kohta, kuidas on *hundiseaduse* väljend võinud alguse saada, leiab 18. sajandil talurahvale kirjutatud allegoorilisest jutukest "Hunt ja tall". Selles kirjeldatakse, kuidas tall, kes on aus, aga väeti, peab palju kannatama, "sest, kui hunt tahab, siis on tall ikka süü alune". Jutuke lõpeb vanasõnaga *Kel vägi, sel võimus, kel kukkur, sel kohus*.<sup>12</sup> Seega on *hundiseadus* tõesti midagi rafineeritumat kui lihtsalt tugevama tahte pealejäämine, see on ka tugevama kavalus veenda väetimaid ja nõrgemaid selles, et nad ongi ise süüalused.

---

<sup>12</sup> **R.W. Willmann.** Juttud ja Teggud. 1782 (kirjaviisi on kohandatud). Tekst võetud võrgulehelt <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Tekstid/1782-Willmann.htm>